

*До разової спеціалізованої вченої ради
в Класичному приватному університеті*

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, старшого дослідника Пузирьова Михайла Сергійовича – на дисертацію Долгова Антона Геннадійовича «Кримінально-виконавчі засади виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Вивчення рукопису дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що його тема має актуальний характер як для теорії, так і практики виконання покарань в частині правовідносин, що досліджуються у цій роботі.

Це пояснюється тим, що категорія виправлення засуджених є однією з ключових і об'ємних у кримінально-виконавчому праві й галузевому законодавстві, визначає і спрямовує основну мету кримінально-виконавчої діяльності органів і установ виконання покарань, створює необхідні кримінально-виконавчі умови для таких цілей, як ресоціалізація засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Більше того, процес виправлення і пов'язані з ним кримінально-виконавчі засади його реалізації охоплюють всі напрями взаємодії засуджених і пенітенціарного персоналу, що виступає квінтесенцією кримінально-виконавчих правовідносин.

За таких обставин актуалізується потреба в комплексному аналізі теоретичних і практичних аспектів кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні та розроблення на його основі відповідних пропозицій до чинного законодавства України, спрямованих на вдосконалення діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань ДКВС України та практики забезпечення виправлення засуджених до позбавлення волі. Саме таку мету сформульовано в дисертації Долгова Антона Геннадійовича «Кримінально-виконавчі засади виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні».

Актуальність роботи підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження відповідає як *загальнодержавним, так і відомчим пріоритетам* стосовно захисту прав людини, розвитку системи правосуддя та реформування пенітенціарної системи (стор. 25).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, у своїй більшості є обґрунтованими та переконливими.

Автором використано сучасні вітчизняні та зарубіжні літературні джерела, законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти. Список використаних джерел складає 231 найменування.

Дисертант здійснив своє дослідження, спираючись і на відповідну емпіричну базу (стор. 27), яку становлять статистичні показники Міністерства юстиції України за 2020–2024 рр., узагальнені дані результатів анкетування 286 осіб зі складу персоналу установ виконання покарань ДКВС України та 328 засуджених до позбавлення волі (Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Львівської, Полтавської, Рівненської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областей), результати вивчення 346 особових справ засуджених. У роботі також використано інформацію, яка висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України.

Уміле використання широкого спектру сучасних методів наукового пошуку (стор. 26–27) також позитивно вплинуло на ступінь обґрунтованості сформульованих дисертантом висновків і рекомендацій.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Комплексне опрацювання та систематизація відомостей з наукових джерел і норм права у їх генезисному та порівняльно-правовому аспектах дало можливість Долгову А. Г. сформулювати своє бачення наукової проблеми та розробити власні наукові положення, висновки і рекомендації, що відзначаються достовірністю та характеризуються науковою новизною.

До найбільш вагомих наукових положень дисертації, що характеризуються новизною або її елементами, на думку офіційного опонента, слід віднести такі:

1) *вперше* – виокремлено п'ять історичних періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі (каральний, філантропічний, політико-репресивний, виправно-трудоий, сучасний); сформульовано авторське визначення поняття «кримінально-виконавчі засади виправлення засуджених до позбавлення волі»; обґрунтовано, що кримінально-виконавчі засади виправлення засуджених до позбавлення волі утворюють такі елементи: 1) правова основа виправлення засуджених до позбавлення волі; 2) дуалізм суб'єктів виконання й відбування кримінальних покарань; 3) правовий статус суб'єктів виконання/відбування кримінальних покарань; 4) соціально значущий результат у виді виправлення засуджених до позбавлення волі та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень; 5) міжнародне співробітництво у сфері виправлення засуджених до позбавлення волі;

2) *удосконалено* – правові та теоретичні підходи до обґрунтування кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі; заходи, спрямовані на виправлення засуджених до позбавлення волі, відповідно до чинних міжнародних стандартів поводження із засудженими; поняття

соціальної роботи із засудженими до позбавлення волі; поняття режиму позбавлення волі;

3) *дістали подальшого розвитку* – шляхи вдосконалення вітчизняної системи виконання кримінальних щодо виправлення засуджених до позбавлення волі; наукова позиція щодо того, що суспільно корисна праця засуджених до позбавлення волі з основного засобу виправлення засуджених сьогодні перетворюється на їх трудову зайнятість; позиція щодо можливості реалізації засудженими до позбавлення волі права на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено (що підтверджено відповідними актами) та мають перспективи подальшого використання у: а) *практичній діяльності* – для підготовки матеріалів про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також у процесі виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; б) *науковій роботі та освітньому процесі* – як матеріали для подальшої розробки загальних і спеціальних питань кримінально-виконавчого права щодо виправлення засуджених до позбавлення волі та при викладанні навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право», підготовці підручників і навчальних посібників.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові результати дисертації відображено у 6 наукових публікаціях, із них 2 статті – у наукових виданнях, включених МОН України до Переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 стаття – у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection, 3 тези доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (форуму).

Оцінка змісту дисертації. Автор правильно визначає мету дослідження і відповідно до неї ставить завдання дослідження: проаналізувати стан та методологію наукового дослідження виправлення засуджених до позбавлення волі; дослідити генезис виправлення засуджених до позбавлення волі; вивчити міжнародний досвід виправлення засуджених до позбавлення волі; визначити поняття та розкрити зміст кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; провести аналіз нормативно-правового забезпечення кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; визначити суб'єктів кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні і надати їм ґрунтовну характеристику; надати кримінально-виконавчу характеристику режиму як засобу виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; надати кримінально-виконавчу характеристику суспільно корисній праці як засобу виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; надати кримінально-виконавчу характеристику соціально-виховній роботі як засобу

виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; надати кримінально виконавчу-характеристику загальноосвітньому й професійно-технічному навчанню як засобу виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; надати кримінально-виконавчу характеристику громадському впливу як засобу виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; надати пропозиції з удосконалення чинного законодавства України щодо виправлення засуджених до позбавлення волі та сформулювати рекомендації, спрямовані на покращення практики діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України в цьому напрямі.

Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (231 найменування) та чотирьох додатків.

У *вступі* обґрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено ступінь вивчення проблеми і зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; подано інформацію про апробацію результатів дослідження, публікації здобувача, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні» присвячений аналізу стану та методології наукового дослідження виправлення засуджених до позбавлення волі; дослідженню генезису виправлення засуджених до позбавлення волі; вивченню міжнародного досвіду виправлення засуджених до позбавлення волі.

Так, проведений в межах підрозділу 1.1 (стор. 33–50) аналіз стану та методології наукового дослідження засвідчили недостатність вивчення порушеної проблеми, що виявляється в майже відсутності сучасних і фундаментальних наукових досліджень, що повною мірою розкривали б зміст кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні. Методологічною базою наукового пошуку стала сукупність основоположних принципів, ідей, методів та прийомів наукового пізнання, що у своїй сукупності надали змогу на належному науково-методологічному рівні провести комплексне й системне дослідження кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні та створили відповідні передумови для розв'язання поставлених завдань.

У підрозділі 1.2 (стор. 50–71) на основі історико-правового аналізу виокремлено основні періоди виправлення засуджених до позбавлення волі, а саме: 1) каральний період (друга половина XVIII ст. – перша половина IX ст.); 2) філантропічний період (кінець IX ст. – початок XX ст.); 3) політико-репресивний період (1922–1953 рр.); 4) виправно-трудоий період (1956–2003 рр.); 5) сучасний період (01.01.2004 – наш час).

У підрозділі 1.3 (стор. 72–83) результатом вивчення міжнародного досвіду виправлення засуджених до позбавлення волі стало виокремлення

кращих його пенітенціарних практик з метою подальшої імплементації їх у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство та практику діяльності органів і установ виконання покарань щодо виправлення засуджених до позбавлення волі, що окремо кореспондує з європейським вибором реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформацією в пенітенціарну систему нового європейського зразка.

У розділі 2 «Правові та організаційні основи кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні» дисертантом визначено поняття та розкрито зміст кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; проведено аналіз нормативно-правового забезпечення кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні; визначено суб'єктів кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні і надати їм ґрунтовну характеристику.

Дослідження в межах підрозділу 2.1 (стор. 85–99) поняття та змісту кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні надало змогу встановити, що за роки незалежності України вітчизняна наука кримінально-виконавчого права так і не надала реального обґрунтування необхідності впровадження в кримінально-виконавче законодавство терміна «кримінально-виконавчі засади». У зв'язку із цим сучасне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну систему нового європейського зразка вимагає від науки кримінально-виконавчого права не лише законодавчого закріплення поняття «кримінально-виконавчі засади», а й адекватного розуміння запропонованої дефініції «виправлення засуджених до позбавлення волі» та можливості впровадження останньої в новий Пенітенціарний кодекс України. У зв'язку із цим на підставі сформульованих ознак запропоновано таке авторське визначення «кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі» – це система множинних елементів, які забезпечуються нормативно-правовими актами (національними або міжнародними), з метою реалізації персоналом установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, іншими недержавними інституціями комплексу засобів, спрямованих на виправлення засуджених до позбавлення волі в період їх соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство.

У процесі дослідження на рівні підрозділу 2.2 (стор. 100–115) нормативно-правового забезпечення кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі встановлено, що на різних етапах розвитку інституту виконання покарання у виді позбавлення волі організаційно-правові засади функціонування установ виконання цього виду покарання змінювалися, а їх реалізація була спрямована на поступову еволюцію національних елементів організаційно-правового забезпечення

виконання покарання у виді позбавлення волі шляхом трансформації кримінально-виконавчого законодавства України в пенітенціарне.

У підрозділі 2.3 (стор. 115–131) на основі дослідження суб'єктів кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні виокремлено та докладно схарактеризовано саме тих з них, які безпосередньо беруть участь у реалізації процесу виправлення засуджених до позбавлення волі, а саме: заступника начальника установи виконання покарань із соціально-виховної та психологічної роботи ДКВС України, начальника відділення соціально-виховної та психологічної роботи ДКВС України й психолога установи виконання покарань ДКВС України.

У розділі 3 «Кримінально-виконавча характеристика засобів виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні» автором надано кримінально-виконавчу характеристику режиму, суспільно корисній праці, соціально-виховній роботі, загальноосвітньому й професійно-технічному навчанню, громадському впливу як засобам виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні.

У підрозділі 3.1 (стор. 133–142) доведено, що режим є основним у системі засобів виправлення засуджених до позбавлення волі. Саме виправлення засуджених, а не їх ресоціалізації, і торкається останньої лише в частині соціальної адаптації засуджених до умов виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі, на чому окремо також наполягають 67 % опитаних респондентів із числа персоналу установ виконання покарань ДКВС України. У зв'язку із цим під режимом як засобом виправлення засуджених до позбавлення волі запропоновано розуміти встановлений нормами кримінально-виконавчого права комплекс заходів виправного характеру, спрямованих на забезпечення прав, свобод і законних інтересів засуджених, а також їх правообмежень, пов'язаних з процесом відбування покарання у виді позбавлення волі, що є необхідною умовою соціальної адаптації засудженого до перебування у виправній колонії відповідного рівня безпеки.

У підрозділі 3.2 (стор. 143–151) доведено, що сьогодні суспільно корисна праця засуджених до позбавлення волі з основного засобу їх виправлення поступово перетворюється на просто трудову зайнятість засуджених. Причиною такого стану справ є той факт, що в обов'язковому порядку засуджений залучається до праці лише у випадках наявності в нього непогашеної заборгованості за виконавчими документами і при виконанні робіт із самообслуговування та благоустрою колонії. Відсутність модернізації виробництва, що пов'язано з катастрофічним браком фінансування установ виконання покарань ДКВС України, унеможливорює забезпечення повної трудової зайнятості засуджених до позбавлення волі, навіть тих, хто бажає працювати, а відтак, і належний процес їх виправлення та його підтвердження, адже суспільно корисна праця засуджених усе ще залишається одним з

основних критеріїв визначення ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі, забезпечення якого дає їм можливість реалізувати власне право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до ст. 81, 82 КК України.

У підрозділі 3.3 (стор. 151–161) встановлено, що соціально-виховна робота як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі виконує не стільки основну, скільки допоміжну функцію, спрямовану на забезпечення інших засобів виправлення засуджених (режиму, суспільно корисної праці, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання), що знайшло окрему підтримку у відповідях опитаних респондентів із числа персоналу установ виконання покарань, які соціально-виховну роботу як основний засіб виправлення засуджених до позбавлення волі поставили на останнє місце в списку. Проведений аналіз досліджуваного інституту надав можливість виділити основні сучасні проблемні моменти його забезпечення та реалізації, а саме: брак висококваліфікованих працівників соціально-психологічної служби; формальний підхід до соціально-виховної й психологічної роботи із засудженими; залишковий принцип уваги до відділів соціально-виховної та психологічної роботи; необхідність розширення переліку інструментів, форм соціально-виховної й психологічної роботи із засудженими.

У підрозділі 3.4 (стор. 162–169) аргументовано, що реалізація засудженими права на освіту позитивно впливає не лише на процес їх виправлення в місцях позбавлення волі, а й можливість повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Сьогодні освітній процес в установах виконання покарань, як і у вільному соціумі, супроводжується значними проблемами, що пов'язано не лише з браком належних умов функціонування при установах виконання покарань ДКВС України навчальних закладів, а й умовами воєнного стану в країні. Тому серед актуальних стратегічних питань, що підлягають вирішенню в найближчій перспективі, має стати розширення можливостей для здобуття засудженими формальної (загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти), неформальної та інформальної освіти (у тому числі з використанням дистанційних технологій). Оцінюючи конституційне право громадян безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (ч. 3 ст. 53 Конституції України), обґрунтовано можливість реалізації засудженими до позбавлення волі права на здобуття вищої освіти шляхом внесення законодавчих змін, а саме ст. 125 КВК України доповнити ч. 5 такого змісту: *«Засуджені можуть здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі за дистанційною формою здобуття освіти»*.

У підрозділі 3.5 (стор. 169–181), враховуючи те, що громадськість має не лише здійснювати моніторинг щодо забезпечення прав і законних інтересів

засуджених до позбавлення волі, а й виявляти слабкі сторони в процесі виправлення, сприяти усуванню його недоліків та надавати всебічну допомогу уповноваженому персоналу установ виконання покарань щодо забезпечення виправлення засуджених до позбавлення волі, констатовано, що діяльність об'єднань громадян та медіа, релігійних і благодійних організацій, окремих осіб, спрямована на забезпечення громадського впливу щодо засуджених до позбавлення волі, сьогодні потребує перезавантаження.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Позитивно в цілому оцінюючи зміст рукопису дисертації, слід звернути увагу на наявність у ньому низки дискусійних питань, нечіткість і недостатню аргументованість окремих положень, міркувань та висновків автора, зокрема:

1. Дисертант одним із положень наукової новизни «вперше», що корелює з підрозділом 1.2, автор виокремив п'ять історичних періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчих засад виправлення засуджених до позбавлення волі (каральний, філантропічний, політико-репресивний, виправно-трудова, сучасний), наголосивши, що це надало можливість не тільки повністю розкрити їх зміст, а й виділити основні тенденції трансформації пенітенціарної політики від каральної до виправної (стор. 28).

Водночас, на думку опонента, під час публічного захисту варто уточнити, який критерій дисертант обрав за визначальний, здійснюючи таку періодизацію.

2. У своєму дисертаційному дослідженні Долгов А. Г. наводить власні аргументи щодо того, що незважаючи на наявність законодавчо закріпленої пенітенціарної пробації (ст. 8 Закону України «Про пробацію»), її не можна віднести до основних засобів виправлення засуджених до позбавлення волі, оскільки виправлення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, передбачає підготовку до звільнення, в т.ч. і з перспективою їх трудового та побутового влаштування після звільнення за місцем проживання. А тому, пенітенціарна пробація виступає основним засобом ресоціалізації та стосунку до виправлення засуджених не має (стор. 8, 190).

Таке судження заслуговує на існування в межах пенітенціарної науки.

Разом із тим, хотілось би почути, які із засобів виправлення засуджених до позбавлення волі найбільшою мірою сприяють успішній реалізації пенітенціарної пробації, як засобу їх ресоціалізації. Адже, як відомо, необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого (ч. 2 ст. 6 КВК України).

3. Дія в Україні правового режиму воєнного стану позначається на всіх сферах суспільного життя, в тому числі не є винятком і пенітенціарна система. Це супроводжується внесенням, починаючи з 2022 р., низки змін і доповнень до галузевого законодавства, що регламентує діяльність відповідної системи. Одна з останніх видозмін у контексті предмета аналізованого дослідження стосується

доповнення КК України статтею 81-1 «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби» згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 08.05.2024 р. № 3687-ІХ.

Зважаючи на тісний зв'язок із предметом дослідження, під час публічного захисту дисертантові варто було б надати авторську науково-експертну оцінку таким змінам.

Наведені зауваження носять дискусійний характер, відображають власну наукову позицію офіційного опонента і можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час публічного захисту дисертації. Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку наукової праці здобувача.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності).

Основні положення дисертації з належним ступенем повноти були відображені у наукових статтях, підготовлених та опублікованих дисертантом, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертації.

Аналіз тексту дисертації Долгова А. Г. «Кримінально-виконавчі засади виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні» свідчить про відсутність порушень автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикацій чи фальсифікацій.

Викладені в дисертації рекомендації та пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та правозастосовної практики у сфері виправлення засуджених до позбавлення волі є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані автором висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною та мають значення не лише для науки кримінально-виконавчого права, а й для правозастосовної практики.

Дисертація написана грамотною юридичною мовою та оформлена відповідно до вимог, що ставляться до такого роду наукових праць.

Дисертація відповідає спеціальності, за якою здійснене дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація Долгова Антона Геннадійовича «Кримінально-виконавчі засади виправлення засуджених до позбавлення волі в Україні», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03.04.2019 р. № 283 та від 19.05.2023 р. № 502), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 5–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341 та від 19.05.2023 р. № 502), а її автор **Долгов Антон Геннадійович заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».**

Офіційний опонент:

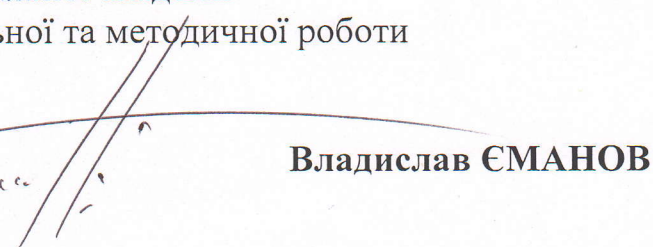
Професор кафедри
правових дисциплін гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України
доктор юридичних наук, старший дослідник,
полковник

Михайло ПУЗИРЬОВ

Підпис М. Пузирьова засвідчую

Перший заступник начальника Національної академії
Національної гвардії України з навчальної та методичної роботи
доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник,
полковник

Владислав ЄМАНОВ